

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Кривошея О. В.

Тестамент Івана Волевача як історичне джерело

Аналізуються еволюції внутрішньої структури заповітів на прикладі тестаменту генерального обозного Івана Волевача 1650 року.

Тестаменти чи заповіти є важливим історичним джерелом приватно — правового походження [1,357], які мають високу ступінь інформативності і репрезентативності. В архівосховищах зберігається їх значна кількість, але попри велике значення як джерела, вони використовуються досить рідко як попередниками [2,92 — 117], так і сучасними дослідниками [3]. В статті пропонується спроба аналізу еволюції внутрішньої структури заповітів на прикладі тестаменту генерального обозного Івана Волевача 1650 року [4,58 — 60]. Духівниці мали таку внутрішню структуру: інвакація, інтитуляція, нарація, диспозиція, карабарація, кінцевий протокол, субскрипція.

Початковий протокол досліджуваного нами тестаменту розпочинався такою інвакацією: «Во имя отца и сына и светаго духа, Святия живоначалния неразделимия тройца, стаеетс речь у вечность. Аминь» [6,27]. В інтитуляції тестаменту Волевача «Я, раб божий Иван Тихонович Волевач, обозний Войска Запорожского, обиватель чигринский» засвідчується ім'я, титул і місце проживання.

Нарація засвідчує обставини справи з вказівкою випадку написання тестаменту: «будучи мне от господа Бога хоробою обтеженному, и лежачи на смертной постели при конци житие моего, пишу сей мой тестамент» при чому вказується на добровільний і правоспроможний характер цього запису «за доброй памяти и з уласного розуму моего, будучи ни от кого ненамовленный и непримужен, леч з доброй воле своей, напред душу свою грешную полешаю господу Богу, а тело мое ко погребению земному, отдаюся у вечную опеку по воле божеской и матери его ж, споручничи Рода христианского, що теж з доброй воле моей, з обогого имения моего рухомого сим тестаментом стверждаю кому що записал нижей сего тестамента явствует напредь», — писалося у заповіті Волевача [6,27 — 28].

Основна частина заповіту — диспозиція — містить розпорядження стосовно розподілу майна. Автор стверджував: «А что где якого грунта имеится, предковские и мною куплею набитие заходи, то все отказую тож жене своей Парасковей да сину Якову», а також «жене моей Парасковей з сином Яковом двор зо всеми принадлежностями господарскими рухомой ведщи, яко то з сребними посудки, грошми всякой монети, з одежою ценею и збожжам, з оружием и всею зброєю, футори ж зо всяким бидлом, з конми, рогатим бидлом и овцами, винници з казанами, також и броварь з казаном, солодовню, мельници, едни на Ирклее, а другие на Суботовки речки, пасека з пчелми у провороте леса Чутти, а то вижеписанние угодия Барабашевские. Як бачимо, на початку Національно — визвольної війни Волевачу перейшли маєтності Барабаша — не названі хутори, а також млини на річках Ірклії — правій притоці р. Тясмин і Суботівці, а також пасіку. Маємо вказівку на втрачений універсал Богдана Хмельницького стосовно отримання маєтностей колишнього гетьмана Барабаша: «вижеписанние угодия Барабашевские наданни мне за войсковую службу его мlostю паном Богданом Хмельницким гетманом у вечность з ласки его и всего Войска Запорожского» [6,27 — 28].

Іван Волевач вказував на чотири шляхи формування своїх статків: батьківські надбання, спадок по безпотомному брату Андрію («И с опокойного брата моего середушего Андрея, яко безпотомного, и он по ласце своей братаней все на его спалие предковские грунта и отческие мне при конци жития у вечность отписал»), гетьманським універсалом надані, «мною куплею набитие» [7,114]. Батько заповідача Тихоній Федорович Волевач протягом життя набув:

— «На Чутце предком набитие грунта и поселение людей, и футор, як в отческой духовной описано» [7,114].

— «Над Яничем лес з пасекою, сенокосами, с пахатним полем, предковские» [7,114].

— «На Чуте сенокоси и пахатное поле предковское» [7,114].

— «В Войтовом селе и Калантаеве сенокоси, пахатное поле предковское ж» [7,114].

І. Волевач розкрив і свої купівлі:

— «А тот лес куплен зо всеми принадлежностями с поселением людей у Максима Михайловича, жетеля чигринского за две тисечи коп доброй монети без десяти» [7,114].

— «Другий же лес мною куплен у Хведори Андреевой, тож жительки чигринской, за пять сот коп грошей доброй монети литовской лечби к своему ж з сенокосами, степом к реце Макаровце и Ингулцу, з плесами рибними и зверинними ловле, где гребля на Ингулце с поселением людей и с хуторищем, и на тие грунта запис имеем» [7,114].

— «Якие же грунтоvie с поселением людей и без поселения, жене з сином Яковом в сей духовной ниже описанно: Волевачевские восемь байраков, також и пасека з пчелми, сенокоси по обидва боки Цибулинка и пахатное поле с поселением людей, футор, тамо ж де степное поле и тот вижеписаний грунт понад речкою Цибуликом, взявши з низшой голови от жибира, где могила, и от Грузкой балки, и от малого Круглого озерца вгору до скель, где и млин мною за кошт построен, футор на Березовце з степом и сенокосами и пасеками и з бидлом, Плоский лес

куплею мною набитий, на який і запис имеемо, и тамо пасек две з пчелми» [7, 114].

— «За Днепром в городку Потоку два млина: мною куплений єдин в трех колах, ставилом лежниковим, в Стефана Сеницкого посредку млинов, а другой крайний от места в чтирох колах з влаклом в Тимка Миколаевича, на якие и записи имеем» [7, 114].

Іван Волевач назвав п'ять спадкоємців: дружину, сина і двох дьоньок — одну заміжно («Зятеви же моему, а мужу Мариному, Гаврилу Коробце, дви десят кобил из жеребцев гнедим турецким, да пять коней верхових за всем убором козацким, янчарок добрих пять, панцир дощатий из щитом, а ежели що похоще, жена моя, а их matka, и болше уделит, що изволе себе» [7, 115]) і одну удову («А дочце Марии пять тисеч коп доброй монети грошей з двома унуками, и еи дочерми Вацкою и Ганною, и по десеть фунтов сребра, да футор зо всеми приналежимо-стями будучий на Шабелниках з божжим, з бидлом рогатим и овцами, пасека на Опанасовце с пчелми дочци же моей Марии» [7, 115]), а токож племіннику («Братаничу же моему Якиму Антоновичу пару добрих верхових коней, єдин сивий мастю, а другой гнедий татарский зо всею зброєю, ронздчик злоцестий с каменцями, янчарок под среблом две, кобил десеть з жеребцем сивим лядским, панцир колчатий з злоцесскою мисюркою и карбаши, тисеча коп грошей» [7, 115]).

Старший брат Івана Антон Волевач у тестаменті названий покійним. Син Антона Яким до повноліття знаходився під опікою дядька Івана, а 1640 року отримав батьківський спадок («А старшого опокойного брата моего, Антона, син его в опеку нам покойним вручен бил до зросту мне, якого як опекун приведши его до розуму и всю субстанцію покойного брата моего и его отца, Якиму, братаничеви своему, додержавши ву власти прилюдне вручил в року шесть сот четири десятым, на что от его, Якима братанича, и квит имею» [7, 114]). У козацькому реєстрі 1649 року Антон Волеваченко фіксується [6, 28], але його місце засвідчує, що це відносно молода людина, тому ідентифікувати його з Антоном Тихоновичем не вважаємо за можливе. Це інша людина, можливо, старший син Антона, тобто Антон Антонович, який отримав батьківський спадок ще за життя останнього.

Волевач вказував на чотири церкви у Чигирині: «На церкви же, Спаскую, Пречискую, Петровскую и Николскую, на все чтире, по тисечи коп грошей, да на повиновение священнику спаскому чигринскому отцу протопопе Пеште коп сто, пречискому, святопетровскому и николскому по три десеть коп» [5, 7]. Я. Чарниш взагалі не згадував жодної церкви і ми не має додаткових даних, щоб якось пояснити цей факт.

Карабарацією (звісткою про підтвержуючі знаки) є наступна частина заповіту: «К сей же духовной упросилем его млости пана Зеновия Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского, яко своего покровенного, подпис руки и с приложене печати войсковой гетманской» [7, 115 зв]. Наявність свідків була обов'язковою «При котором писанию й правовой сей духовной моей били люде добрие и вери годние» [7, 114 — 115 зв]. У заповіті свідками перераховані священник пречистенський чигиринський Стефан Яремійович і два покозачених шляхтича Богдан Пешта і Федір Коробка, перший з яких був хоружим військовим, а другий — отаманом городовим чигринским. Коробка зга-

дувався у реєстрі 1649 року серед значного військового товариства [6,28]. «Сей вишшеписанный, з доброй памяти моей учинений, тестамент утверждаю бут вечно при своей силе и для того на нем своеручно подписуюсь и о подписи свидетелей нижеподписавшихся» [4,19].

Кінцевий протокол (*datum*) засвідчив час написання документу: «Писан сей тестамент священником пречиским Стефаном Еремеевичем року божого тисеча шесть сот пять десятого, м-ця ноябра второго» [7,115 зв.]. Місце написання визначається дотично через вказівку пречистенського священника чигиринського як Чигирин. Слово «дня» упущене переписчиками, так як сам текст дозволяє це зрозуміти. У тестаменті Я. Чарниша кінцевий протокол передує інтитуляції і карабарації: «тако же по написаню сего тестаменту сторонного человека упросил. 1745 года, декабря двадцать сегомоу дня» [4,19].

Стосовно субскрипції збереглася лише її частина — «Богдан Хмельницький, рука власна. /Место печати Богдана Хмельницкого/» [7,115 зв.]. Переписчики залишили поза увагою притиснені до тестаменту печатки (вірогідно, вони були, бо Пешти і Коробки — шляхтичі) і підписи.

Його онук Антін Якович козацьку службу розпочав в Миргородському полку з 1700 року [8,216] і згодом став сотником потоцьким (? — 1719 — ?) і 1 — м осавулом полковим миргородським (1721 — 1738). В 1722 році отримав від полковника Апостола 11 дворів в м. Поток [9,12]. Був у кримському поході (1735), під Азов (1736) [10,арк.28], в кримському поході (1737) [10,арк.29]. Абшитований полковий осавул (1738 — 1742 [11,арк.4] — ?)

Джерела та література

1. Калакура Я.С. Историчне джерелознавство. Підручник. — К., 2002.
2. Могзалевский В. Два старинных духовных завещания // Историко — литературный сборник. Посвящается Л. И. Срезневскому (1891 — 1916). — Л., 1924.
3. Барловська А. Духівниці XVII — XVIII ст. як культурно — історична пам'ятка // Сіверянський літопис. — 1998. — № 1. — С. 54 — 59; Її ж. До питання про родинні пріоритети козацької старшини другої половини XVII — XVIII ст. (За матеріалами духовних заповітів) // Сіверянський літопис. — 2000. — № 1. — С. 33 — 36; Попружна А. До соціально — побутового портрету жінки (за матеріалами духівниць козацької старшини XVII — XVIII ст.) // Батуринські читання. 2007: Збірник наукових праць. — Ніжин, 2007. — С. 245 — 250; Попружна А. Духовні заповіти як джерело з історії благодійництва козацької старшини (за матеріалами тестаментів другої половини XVII — XVIII ст.) // Матеріали науково — практичної конференції «Культурно — релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII — початку XVIII століття». — Ніжин, 2006. — С.171 — 175;
4. Мыцык Ю.А. Анализ архивных источников по истории освободительной войны украинского народа 1648 — 1654 годов. — Днепропетровск, 1988. — С.58 — 60.
5. Любецкий архив графа Г.А.Милорадовича. — Вып. 1. — К.: Университетская типография, 1898. — 256 с.
6. Кілессо С. Чигирин — гетьманська столиця // Київська старовина. — 1995. — № 5.
7. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Транслітерація тексту. — К.: Наукова думка, 1995.

8. Могзалевский В.Л. Малороссийский родословник. — К., 1908. — Т.І.
9. Барвинский В. Генеральное следствие о маестностях Миргородского полка. 1729 — 1730 г. — Полтава, 1912.
10. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. — Ф.1501. — Оп.1. — Спр.58.
11. Там само. — Ф.102. — Оп.2. — Спр.9.

Кривошея Е.В. Тестамент Ивана Волевача как исторический источник

Анализируются эволюции внутренней структуры завещаний на примере тестамент генерального обозного Ивана Волевича 1650 года.

Krivoshеya Ye.V. The Testament of Ivan Volevich as a historic source

Analyses of evolution of an internal structure of testaments illustrated with the testament of Ivan Volevich, train general, 1650.